

ICT-Recht

Juridische vragen over elektronische post

Jos DUMORTIER
K.U.Leuven – ICRI-IBBT, Advocaat Lawfort – Brussel

Geert SOMERS
K.U.Leuven – ICRI-IBBT, Advocaat Lawfort – Brussel

I. Inleiding

Hoewel elektronische post slechts een tiental jaar geleden bij het grote publiek is doorgedrongen, is het gebruik ervan vandaag niet meer weg te denken. We besteden dagelijks een groot deel van onze tijd aan het lezen, versturen en beheeren van elektronische post. De snelle groei van dit communicatiemiddel heeft naast een reeks praktische gevolgen, zoals compacte schrijfstijl, versnelde communicatie, overvloedige informatie en goedkope transmissie, ook belangrijke juridische implicaties.

Elektronische post laat immers toe dat contracten worden afgesloten, facturen worden uitgewisseld, reclameboodschappen worden uitgestuurd en ontvangen, - al dan niet aangetekende - kennisgevingen worden gedaan, administratieve verplichtingen worden vervuld, enzovoort. Bovendien kan elektronische post eenvoudig voor privé-communicatie tijdens de werkuren worden gebruikt. Tegen deze achtergrond stellen velen zich dan ook terecht vragen bij de juridische draagwijdte van de verschillende gebruiksvormen van elektronische post binnen hun organisatie.

Hoewel de geldigheid van elektronische post op zich niet meer betwist wordt blijven een aantal vragen vaak onbeantwoord. Zo is het niet altijd even duidelijk welke bewijskracht elektronische post heeft of hoe en met welke gevolgen een elektronische handtekening geplaatst kan worden. Andere vragen hebben betrekking op eventuele wettelijk verplichte vermeldingen in elektronische post, archivering van elektronische post of controle ervan door de werkgever.

Op deze en andere vragen trachten we in deze bijdrage een bondig antwoord te bieden. Voor een meer uitgebreide behandeling verwijzen we naar de praktische gids die wij over dit onderwerp hebben opgesteld.¹

II. Juridische definitie van elektronische post

De Belgische wetgever heeft elektronische post gedefinieerd als een ‘tekst-, spraak, geluid- of beeldbericht dat over een openbaar communicatienetwerk wordt verzonden en in het netwerk of in de eindapparatuur van de ontvanger kan worden opgeslagen tot het door de afnemer wordt opgehaald’².

Met deze definitie sluit de wet aan bij de definitie die is terug te vinden in de Europese richtlijn betreffende privacy en elektronische communicatie.³

Het begrip elektronische post is zeer ruim en technologie-neutraal, zodat ook toekomstige vormen van elektronische communicatie hieronder kunnen vallen.

¹ Geert SOMERS & Jos DUMORTIER, *Elektronische post juridisch bekeken: praktische gids voor de onderneming*, Brugge, die Keure, 2006.

² Artikel 2, 2° van de Wet van 11 maart 2003 betreffende bepaalde juridische aspecten van de diensten van de informatiemaatschappij (hierna de *Wet elektronische handel*).

³ Artikel 2 h) van Richtlijn 2002/58/EG van 12 juli 2002 betreffende de verwerking van persoonsgegevens en de bescherming van de persoonlijke levenssfeer in de sector elektronische communicatie (hierna de *Richtlijn elektronische privacy*).

Vandaag omvat het alvast de vertrouwde e-mail, SMS en *voice-mail*⁴. Minder duidelijk zijn *instant messages*, aangezien deze in het netwerk kunnen worden opgeslagen maar, behoudens uitdrukkelijke bewaring, weer verdwijnen nadat ze opgehaald werden. Volgens de voorbereidende werken bij de Wet elektronische handel wordt het gebruik van praatkanalen wel als elektronische post gezien.

Een e-mail in enge zin is de elektronische boodschap die verstuurd wordt via het Internet en gebaseerd is op het zogenaamde SMTP of Simple Message Transfer Protocol. Dit is een zeer eenvoudig protocol⁵ dat toelaat de inhoud van het bericht alsook de afzender en tijd zonder spoor te wijzigen. Als gevolg hiervan laat een e-mail bericht niet toe met zekerheid de integriteit van het bericht en de identiteit van de afzender of ontvanger te verifiëren. Integriteit en oorsprong kunnen wel op andere manieren gewaarborgd worden.

Aangezien het begrip elektronische post dus veel ruimer is dan e-mail in de enge zin, zullen wij in deze tekst het begrip e-mail slechts gebruiken wanneer expliciet deze vorm van communicatie bedoeld wordt.

III. Contracteren via elektronische post

Contracten kunnen perfect mondeling of schriftelijk worden gesloten telkens wanneer aanbod en aanvaarding zich samentreffen. Om bewijsredenen of omdat de wet het specifiek zo wil komen de meeste contracten echter via schriftelijke weg tot stand. De vraag rijst in welke mate elektronische post voldoet aan het vereiste van een geschrift.

Elektronische post is een geschrift wanneer aan de wettelijke voorwaarden voldaan is. De Belgische wetgever heeft bepaald dat 'aan het vereiste van een geschrift is voldaan door een opeenvolging van verstaanbare tekens die toegankelijk zijn voor een latere raadpleging, welke ook de drager en de transmissiemodaliteiten ervan zijn'⁶.

Het volstaat met andere woorden dat een elektronisch document rechtstreeks of onrechtstreeks voor de mens leesbaar en begrijpelijk is met behulp van een computer, daartoe bestemde software en eventueel een programma voor decodering. Bovendien moet het voldoende bestendig zijn om het toegankelijk te maken voor latere raadpleging⁷.

Om deze reden zullen de meeste via elektronische post afgesloten contracten in principe aan het vereiste van geschrift voldoen⁸. Dergelijk contract strekt de

⁴ Zie Memorie van Toelichting bij het Wetsontwerp betreffende bepaalde juridische aspecten van de diensten van de informatiemaatschappij, DOC 50 2100/001, p.17.

⁵ Een protocol kan worden gedefinieerd als een stelsel regels of standaards ontworpen om computers met elkaar en met randapparaten te kunnen verbinden (www.computerwoorden.nl).

⁶ Artikel 16, §2 Wet elektronische handel.

⁷ Zie Memorie van Toelichting bij het Wetsontwerp betreffende bepaalde juridische aspecten van de diensten van de informatiemaatschappij, DOC 50 2100/001, p. 44.

⁸ Boodschappen op antwoordapparaat of voice mail lijken niet onmiddellijk aan het vereiste van een geschrift te voldoen, tenzij wanneer de boodschap via spraakher-

contractspartijen tot wet en moet te goeder trouw ten uitvoer worden gebracht⁹.

In de huidige stand van de wetgeving zijn verschillende bepalingen van toepassing die een belemmering vormen voor het sluiten van overeenkomsten langs elektronische weg. Vooral in de relatie met consumenten¹⁰ en werknemers legt de wetgever nog vaak specifieke criteria op die verder gaan dan het vereiste van geschrift en het gebruik van papier opleggen of veronderstellen. Zo vereisen sommige bepalingen een eensluidend verklaard afschrift, bepaalde met de hand geschreven vermeldingen of het versturen van een ter post aangekende brief¹¹. De Europese wetgever heeft in de Richtlijn elektronische handel aan de lidstaten de verplichting opgelegd dergelijke obstakels uit de weg te ruimen¹².

De Belgische wetgever heeft dit trachten op te lossen door te voorzien dat 'aan elke wettelijke of reglementaire vormvereiste voor de totstandkoming van contracten langs elektronische weg voldaan is wanneer de functionele kwaliteiten van deze vereisten zijn gevrijwaard'¹³.

Deze gedeeltelijke oplossing, gebaseerd op de theorie van de functionele equivalentie, biedt echter in de praktijk weinig houvast en voert onvermijdelijk tot rechtsonzekerheid.

Voor contracten die via elektronische weg tot stand komen heeft de Belgische wetgever voorzien dat 'de order en het ontvangstbewijs worden geacht te zijn ontvangen wanneer deze toegankelijk zijn voor de partijen tot wie zij zijn gericht'¹⁴.

In de praktijk wil dit zeggen dat het contract, behoudens tegenbewijs of behoudens afwijkende contractuele regeling, tot stand komt op het moment dat het elektronisch bericht met bestelling van een aangeboden product of dienst toekomt in de mailbox van de bestemming.

IV. Bewijzen met elektronische post

Het principe van de contractuele vrijheid staat partijen toe te allen tijde de juridische gevolgen van het gebruik van hun elektronische post onderling op een

kenning zou worden uitgeschreven en aldus belanden in de mailbox van de ontvanger.

⁹ Artikel 1134 Burgerlijk Wetboek.

¹⁰ Onder andere: artikel 79 wet van 14 juli 1991 betreffende de handelspraktijken en de voorlichting en bescherming van de consument (*WHPC*); artikel 17 van de wet van 12 juli 1991 op het consumentenkrediet.

¹¹ Zie Memorie van Toelichting bij het Wetsontwerp betreffende bepaalde juridische aspecten van de diensten van de informatiemaatschappij, DOC 50 2100/001, p.40

¹² Artikel 9 Richtlijn 2000/31/EG van 8 juni 2000 betreffende bepaalde juridische aspecten van de diensten van de informatiemaatschappij, met name de elektronische handel, in de interne markt (hierna de *Richtlijn elektronische handel*).

¹³ Artikel 16, §1 Wet elektronische handel.

¹⁴ Artikel 10, 3° Wet elektronische handel.

voor henzelf en de rechter bindende wijze te regelen¹⁵, tenzij wanneer wettelijke bepalingen specifieke criteria opleggen¹⁶.

Partijen kunnen bijvoorbeeld overeenkomen dat alle vormen van schriftelijke elektronische communicatie die tussen hen plaatsvindt dezelfde bewijswaarde heeft als gewone briefwisseling.

Partijen kunnen natuurlijk ook bepalen dat sommige kennisgevingen, zoals een opzegging, niet via gewone elektronische post kunnen plaatsvinden, maar dat hiervoor een elektronisch aangetekend bericht moet worden verstuurd. In theorie kunnen zij zelfs afspreken dat papieren briefwisseling niet als bewijsmiddel in aanmerking komt.

In een open omgeving als het Internet zal het evenwel niet altijd mogelijk zijn op voorhand een dergelijke overeenkomst te sluiten. Bij gebreke aan een contractuele regeling geldt de gereguleerde bewijsregeling uit het Burgerlijk Wetboek.

Elektronisch ondertekende post is in alle landen van de EU een rechtsgeldig en ontvankelijk bewijsmiddel in gerechtelijke procedures¹⁷. Dit wil zeggen dat de rechter het bewijsstuk niet mag weigeren¹⁸. Om te voldoen aan de vereisten van elektronische ondertekening volstaan elektronische gegevens ter authenticatie van de betrokkene¹⁹.

De Belgische wetgever hanteert een zeer ruime en technologisch neutrale definitie van elektronische handtekening 'elektronische gegevens die zijn vastgehecht aan of logisch geassocieerd zijn met andere elektronische gegevens en die worden gebruikt als middel voor authenticatie'²⁰.

Dit heeft tot gevolg dat de meeste elektronische post in principe hieronder zal sorteren. Bij gebrek aan naamvermelding²¹ zal de identiteit van de verzender meestal blijken uit bepaalde elektronische gegevens zoals de hoofding bij e-mail. De rechter zal deze dan als bewijsmiddel in aanmerking moeten nemen, maar zal hen pas bewijswaarde toekennen wanneer hij overtuigd is van de geloofwaardigheid ervan. Het spreekt voor zich dat weinig bekende technieken alsook anonieme e-mail adressen of andere elektronische post die niet toelaten de ware identiteit van de verzender te achterhalen, de rechter moeilijker zullen kunnen overtuigen.

Tussen handelaars geldt de vrije bewijsregeling uit het handelsrecht²². Dit wil zeggen dat alle mogelijke bewijsmiddelen aan het vrije oordeel van de rechter mogen worden voorgelegd. Een al dan niet elektronisch ondertekend geschrift

¹⁵ Artikel 1134 Burgerlijk Wetboek; Cass. 20 april 1978, *Arr. Cass.* 1977-78, 958.

¹⁶ Bijvoorbeeld ter bescherming van de consument.

¹⁷ Artikel 5.2 Richtlijn 1999/93/EG betreffende een gemeenschappelijk kader voor elektronische handtekeningen (hierna de *Richtlijn elektronische handtekening*)

¹⁸ Behoudens geldige contractuele afwijking

¹⁹ Artikel 2.1 Richtlijn elektronische handtekening

²⁰ Artikel 2 van de Belgische wet van 9 juli 2001 houdende vaststelling van bepaalde regels in verband met het juridisch kader voor elektronische handtekeningen en certificatie-diensten (hierna de *Wet elektronische handtekening*)

²¹ Door de vluchtigheid van elektronische communicatie is het trouwens niet ongevoon (vooral bij IM en SMS) om een elektronisch bericht zonder naam onder het bericht of enkel met een elektronisch visitekaartje te versturen.

²² De bewijsregeling uit het Burgerlijk Wetboek is niet van toepassing op handelsverbintenissen, waar alle bewijsmiddelen zijn toegelaten (Cass. 16 maart 1876, *Pas.* 1876, I, 185)

is in principe niet vereist, maar ook hier zal het van groot belang zijn de rechter te overtuigen van de geloofwaardigheid van de voorgelegde bewijsmiddelen.

Buiten het handelsrecht geldt de gereguleerde bewijsregeling uit het Burgerlijk Wetboek²³. Deze verplicht de rechter aan bepaalde bewijsmiddelen, waaronder de onderhandse akte, bewijswaarde toe te kennen²⁴. Om deze reden hebben partijen er belang bij over een onderhandse akte te beschikken. Voor zaken die de waarde van EUR 375 te boven gaan, is een onderhandse akte in principe zelfs obligatoir²⁵.

Volgens de wet kan als een onderhandse akte worden beschouwd als 'een geheel van elektronische gegevens dat aan een bepaalde persoon kan worden toegerekend en het behoud van de integriteit van de inhoud van de akte aantoot'²⁶.

De wet verlangt met andere woorden dat de authenticiteit van de verzender en de integriteit van de inhoud van de akte kunnen worden aangetoond²⁷. Partijen kunnen hiervoor vrij een techniek kiezen. Voor dit doel biedt de geavanceerde elektronische (of digitale) handtekening alvast uitkomst²⁸. Deze techniek werd ondertussen geïntegreerd in de Belgische elektronische identiteitskaart.

Behoudens bedrog heeft de digitale handtekening bewijswaarde zowel voor als tegen de ondertekenaar. Enerzijds kan de ondertekenaar zijn digitale handtekening aan de andere contractspartijen tegenwerpen, anderzijds kan hij deze ook niet meer zelf ontkennen²⁹. Strikt genomen zullen wederkerige elektronische

²³ Artikel 1315 e.v. Burgerlijk Wetboek

²⁴ Door de beoordelingsmacht van de rechter te beperken krijgt het bewijsmiddel bewijskracht, die kan variëren in functie van de aard van het bewijsmiddel. Zo is een ondertekend geschrift betrouwbaarder en heeft een hogere bewijskracht dan een niet-ondertekend geschrift.

²⁵ Artikel 1341 *juncto* artikel 1322 Burgerlijk Wetboek; Het begrip akte wordt nergens in de wet gedefinieerd maar het gaat in principe om een geschrift voorzien van de handtekening van de partijen die bij de transactie betrokken zijn. Elektronische post kan terecht als een akte worden beschouwd. Impliciet valt dit trouwens af te leiden uit de formulering van artikel 1322, 2 Burgerlijk Wetboek: '*Een geheel van elektronische gegevens (...) dat het behoud van de integriteit van de inhoud van de akte aantoot.*'

²⁶ Artikel 1322,2 Burgerlijk Wetboek. Deze regel moet echter wel wijken wanneer specifieke wetten toepassing vinden die in een afwijkende regeling voorzien. Zie hierover uitgebreid: DUMORTIER, J., DEKEYSER, H., "Ruimen van juridische obstakels bij contracten langs elektronische weg", in VAN EECKE, P., DUMORTIER, J., (ed.), *Elektronische handel, Commentaar bij de wetten van 11 maart 2003*, Brugge, Die Keure, 2003, p. 161-185.

²⁷ Artikel 1322 *juncto* artikel 1319 Burgerlijk Wetboek. Een geldige akte levert tussen de contracterende partijen een volledig bewijs van de overeenkomst die erin vervat is

²⁸ Voor de geavanceerde elektronische handtekening wordt vaak beperkend naar de digitale handtekening verwezen, hoewel deze eigenlijk slechts een bepaalde techniek betreft. Gemakkelijkshalve zullen wij in deze tekst ook beide begrippen door elkaar gebruiken.

²⁹ Uiteraard blijft ook ontkenning van de elektronische gekwalificeerde handtekening mogelijk voor gevallen waar iemand bedrieglijk de private sleutel van iemand anders zou hebben gebruikt (artikel 1324 Burgerlijk Wetboek).

overeenkomsten³⁰ slechts een geldige onderhandse akte vormen voor zover iedere partij voor haar verbintenis een digitale handtekening heeft geplaatst³¹. In de praktijk dringt zich echter een pragmatische oplossing op: bewijs zal voor de rechter slechts dienen te worden geleverd in geval van betwisting. Bovendien zijn ook rechtbanken inmiddels veel vertrouwder met elektronische communicatie dan enkele jaren geleden. Voor transacties met een waarde van minder dan EUR 375, wat vaak het geval zal zijn voor bestellingen door consumenten in de informatiemaatschappij, is geen onderhandse akte en dus geen digitale handtekening vereist. Zij mogen met alle middelen van recht worden bewezen³².

Bovendien komt elektronische post die niet via een digitale handtekening beveiligd is in aanmerking als begin van geschreven bewijs³³. Dergelijk bewijs mag met andere bewijsmiddelen worden aangevuld: bijvoorbeeld: ‘*read receipt*’ van een elektronisch bericht, antwoord op een elektronisch bericht, een ‘*out-of-office*’ bericht, vermoedens, etc. Degene die zich erop beroept zal dus eigenlijk de rechter van de authenticiteit ervan moeten overtuigen.

V. Kennisgeving via elektronische post

De Belgische wetgever heeft bepaald dat ‘wanneer een kennisgeving schriftelijk dient te gebeuren om door de kennisgever te kunnen worden aangevoerd, wordt ook een kennisgeving per telegram, telex, telefax, elektronische post of enig ander telecommunicatiemiddel dat resulteert in een schriftelijk stuk aan de zijde van de geadresseerde als een schriftelijke kennisgeving beschouwd.³⁴’ Het staat partijen uiteraard vrij de modaliteiten van de contractuele kennisgevingen te bepalen. Zo kan worden voorzien dat alle of bepaalde kennisgevingen via papier of met een digitale handtekening moeten geschieden. Echter, wanneer in een contract of de wet voorzien is dat een kennisgeving schriftelijk dient te gebeuren zonder verdere specificaties, kan deze volgens de wet geldig via elektronische post worden gedaan, op voorwaarde dat de kennisgeving resulteert in een schriftelijk stuk aan de zijde van de geadresseerde.

Vaak dient een contractuele kennisgeving aangetekend te geschieden. Door dit vormvereiste wordt de juridische waarde van de kennisgeving voor de kennisgever verhoogd, want deze krijgt zekerheid dat zijn bericht effectief wordt afgeleverd. De vraag rijst in welke mate elektronische post hiervoor in aanmerking komt.

Bij het formuleren van de bevoegdheden van de Post heeft de Belgische wetgever het begrip aangetekende zending in het kader van een gerechtelijke of administratieve procedure gedefinieerd als een ‘dienst die bestaat in het waarborgen op forfaitaire basis tegen de risico’s van verlies, diefstal of beschadiging

30 Artikel 1102 Burgerlijk Wetboek.

31 Artikel 1102 *juncto* Artikel 1322 Burgerlijk Wetboek.

32 Voor transacties met consumenten dienen wel, onafhankelijk van de waarde, te allen tijde de dwingende bepalingen uit artikel 7 tot en met 12 van de Wet elektronische handel te worden nageleefd.

33 Artikel 1347 Burgerlijk Wetboek; Voorwaarde voor het begin van bewijs door geschrift is wel dat de beweerdde feiten waarschijnlijk worden gemaakt.

34 Artikel 2281, lid 1 Burgerlijk Wetboek.

ging, waarbij de afzender, in voorkomend geval op zijn verzoek, een bewijs ontvangst van de afgifte en/of van de bestelling van de postzending aan de geadresseerde³⁵.

Enkel de dienst van *fysieke* aangetekende zendingen in de loop van gerechtelijke of administratieve procedures is omwille van de bescherming van het algemeen belang en van de openbare orde aan De Post voorbehouden³⁶. Diensten van elektronische aangetekende zending zijn dus niet voorbehouden aan de Post en kunnen in principe door iedereen worden aangeboden.

VI. Handtekening en elektronische post

Met het oog op het waarborgen van de authenticiteit en de integriteit van elektronisch gecommuniceerde gegevens is een juridisch kader ontwikkeld voor handtekeningen geplaatst op elektronische post en de daarmee verwante diensten³⁷.

Volgens de Belgische wetgever geldt als een elektronisch handtekening 'gegevens in elektronische vorm, vastgehecht aan of logisch geassocieerd met andere elektronische gegevens, die worden gebruikt als middel voor authenticatie'³⁸. Deze definitie is bijzonder ruim en sluit zowel beveiligde als onbeveiligde methoden en technieken in. Elektronische gegevens zijn echter gemakkelijk manipuleerbaar en bieden zo te weinig zekerheid over de ware identiteit van de auteur.

Om gelijkgesteld te kunnen worden met een handgeschreven handtekening in de zin van het Burgerlijk Wetboek, heeft de wetgever bijkomende eisen gesteld die moeten toelaten de elektronische handtekening aan een bepaalde persoon toe te rekenen en het behoud van de integriteit van de akte aan te tonen. Een elektronische handtekening die aan de bijkomende wettelijke eisen voldoet kreeg de naam geavanceerde elektronische handtekening.

De eisen die de Belgische wetgever aan de geavanceerde elektronische handtekening heeft gesteld zijn de volgende: 'zij is op unieke wijze aan de ondertekenaar verbonden, zij maakt het mogelijk de ondertekenaar te identificeren, zij

³⁵ Artikel 131, 8° van de wet van 21 maart 1991 betreffende de hervorming van sommige economische overheidsbedrijven; de definitie in de Belgische wet volgt uit de Europese richtlijn 97/67 van 15 december 1997 betreffende gemeenschappelijke regels voor de ontwikkeling van de interne markt voor postdiensten in de Gemeenschap en de verbetering van de kwaliteit van de dienst.

³⁶ Artikel 144octies, § 2 van de wet van 21 maart 1991 betreffende de hervorming van sommige economische overheidsbedrijven. Volgens richtlijn 97/67 kunnen lidstaten er om redenen van openbare orde of openbare veiligheid immers een legitiem belang bij hebben bepaalde diensten zoals het uitgeven van postzegels of het uitvoeren van aangetekende zendingen in het kader van een administratieve of gerechtelijke procedure, aan bepaalde instantie voor te behouden (overweging 20).

³⁷ Zie ook de overwegingen bij de Richtlijn elektronische handtekening.

³⁸ Artikel 2, lid 2, 1° Wet elektronische handtekening en artikel 2, lid 1, 1° Richtlijn elektronische handtekening.

wordt aangemaakt met middelen die de ondertekenaar onder zijn uitsluitende controle kan houden en zij is op zodanige wijze aan de gegevens waarop zij betrekking heeft verbonden, dat elke wijziging achteraf van de gegevens kan worden opgespoord'³⁹.

Als gevolg van deze bepaling zal een e-mail steeds als een onderhandse akte tussen partijen kunnen worden beschouwd wanneer hij voorzien is van een geavanceerde elektronische handtekening, dit wil zeggen wanneer de origine en de integriteit ervan gewaarborgd zijn.

VII. Factureren via elektronische post

In de praktijk groeit steeds meer de vraag en de nood facturen elektronisch te kunnen versturen en ontvangen. Elektronische facturatie kan immers niet onaanzienlijke kosten- en tijdsparingen opleveren. Vaak komt de vraag van internationale handelspartners, die het stadium van papieren facturatie reeds hebben verlaten. Op Europees niveau werd daarom reeds in 2001 beslist om het elektronisch verzenden, ontvangen en bewaren van facturen, alsook de uitbesteding van facturatie beheer wettelijk toelaatbaar te maken, zonder dat hiervoor een vergunning vereist is⁴⁰. Nochtans is de mogelijkheid om elektronisch te factureren in België beperkt door wettelijke eisen inzake het bewaren van boekhouding en stavingstukken in de wetgeving op de BTW, de inkomstenbelasting en de boekhouding. Om aan deze vereisten te kunnen voldoen via elektronische weg moest een specifiek wettelijk kader worden ontwikkeld⁴¹.

Als algemeen principe geldt dat facturen zowel op papier als, mits aanvaarding door de medecontractant, elektronisch mogen worden verzonden.

Ten aanzien van de belastingsadministratie heeft de Belgische wetgever bepaald dat elektronische facturen worden aanvaard 'op voorwaarde dat de authenticiteit van de herkomst en de integriteit van de inhoud ervan worden gewaarborgd door middel van hetzij een beveiligde elektronische handtekening (...) hetzij een elektronische uitwisseling van gegevens overeenkomstig de standaardcode EDI[...]'⁴².

In de praktijk komt dit erop neer dat enkel de geavanceerde elektronische handtekening en EDI met waarborg van authenticiteit en integriteit voor elektronische facturatie in aanmerking komen.

De bewaring van de elektronische facturen mag geschieden in een andere EG-lidstaat dan België op voorwaarde dat de administratie hiervan op de hoogte gebracht werd. De administratie zal in dit geval online toegang tot de elders bewaarde facturen willen kunnen uitoefenen.

Ten slotte moeten de authenticiteit en integriteit van de elektronische facturen gewaarborgd blijven. Dit kan door het gebruik van een geavanceerde elektro-

³⁹ Artikel 2, 2° Wet elektronische handtekening.

⁴⁰ Richtlijn 2001/115/EG van de Raad van 20 december 2001 tot wijziging van Richtlijn 77/388/EEG met het oog op de vereenvoudiging, modernisering en harmonisering van de ter zake van de facturering geldende voorwaarden op het gebied van de belasting over de toegevoegde waarde.

⁴¹ Wet van 28 januari 2004 tot wijziging van het wetboek van de belasting over de toegevoegde waarde (*BTW wetboek*) en Facturatie KB.

⁴² Artikel 1 Facturatie KB.

nische handtekening in een open en stabiel formaat, op veilige dragers⁴³. Ondernemingen die grote hoeveelheden facturen aan elkaar sturen kunnen onderling afspraken maken over het formaat en de plaats van bewaring. Verder zijn er dienstverleners op de markt die specifieke gebruiksklare producten aanbieden of aan wie de elektronische facturatie kan worden uitbesteed.

VIII. Reclame via elektronische post

Ondernemingen kunnen er groot belang bij hebben elektronische reclameboodschappen, met inbegrip van kortingen, promotionele aanbiedingen en spelen, te versturen. Dit maakt het immers mogelijk om op relatief goedkope manier een groot aantal personen te bereiken. Nochtans kan de toezending van ongevraagde commerciële communicatie via elektronische post aan consumenten en zakenrelaties van de informatiemaatschappij ook hinderlijk zijn, tijdverlies voor het lezen en verwijderen van berichten met zich brengen en de soepele functionering van interactieve netwerken ontregelen⁴⁴. De wetgever heeft het gebruik van elektronische post voor commerciële doeleinden dan ook streng geregeld⁴⁵.

In de eerste plaats is het belangrijk dat reclameboodschappen en de identiteit van hun verzender te allen tijde duidelijk identificeerbaar zijn⁴⁶. Bij elektronische post moet het publicitair karakter onmiddellijk na de ontvangst van het bericht herkenbaar zijn uit de globale indruk en presentatie van het bericht. Enkel indien dit niet het geval is moet het woord reclame leesbaar, goed zichtbaar en ondubbelzinnig vermeld worden⁴⁷. De wet vereist niet dat dit expliciet in het onderwerpveld van de e-mail moet staan.

Het begrip reclame wordt ruim geïnterpreteerd als ‘elke vorm van communicatie bestemd voor het direct of indirect promoten van de goederen, diensten of het imago van een onderneming, organisatie of persoon die een commerciële, industriële of ambachtelijke activiteit of een gereguleerd beroep uitoefent.’⁴⁸

Dit wil zeggen dat ook elektronische post, inclusief nieuwsbrieven, die niet direct een product of dienst aanprijzen, maar toch indirect tot doel hebben het zakencijfer te stimuleren, hieronder vallen⁴⁹. Louter informatieve berichten

⁴³ Artikel 60, §3 BTW wetboek.

⁴⁴ Wanneer elektronische reclameboodschappen massaal ongevraagd worden verstuurd spreekt men in de omgangstaal met negatieve bijklank ook wel van spam en spim, wanneer de ongewenste berichten specifiek via IM worden verstuurd.

⁴⁵ Overwegingen 29 en 30 Richtlijn elektronische handel.

⁴⁶ Artikel 13 Wet elektronische handel.

⁴⁷ De Wet elektronische handel werd op dit punt aangepast naar aanleiding van een akkoord tussen de Belgische marketingsector en de minister van economie uit juni 2004. In de oorspronkelijke versie van de Wet elektronische handel moest het woord reclame altijd worden vermeld. Dankzij de aanpassing sluit de Wet elektronische handel aan bij de WHPC en werd een voor de praktijk werkbare oplossing gevonden.

⁴⁸ Artikel 2, 7° Wet elektronische handel.

⁴⁹ Bijvoorbeeld het promoten van het imago van het bedrijf door het sponsoren van een spel via SMS.

vallen dan weer niet onder de definitie van reclame. De afgrenzing zal in de praktijk niet altijd eenvoudig zijn.

Ten tweede heeft de wetgever voor het zogenaamde *opt-in* principe gekozen. Dit houdt in dat 'het gebruik van elektronische post voor reclame is verboden zonder de voorafgaande, vrije, specifieke en geïnformeerde toestemming van de geadresseerde van de boodschappen.⁵⁰'

De toestemming moet expliciet, niet stilzwijgend zijn. Zij mag bijvoorbeeld niet worden afgeleid uit een gebrek aan reactie binnen een bepaalde termijn. Men mag ervan uitgaan dat de bestemming niet redelijkerwijze geïnformeerd werd indien informatie over de toestemming enkel in de algemene voorwaarden is opgenomen, zonder dat de aandacht van de geadresseerde hierop expliciet wordt gevestigd⁵¹. De afzender moet uiteindelijk zelf het bewijs van deze toestemming kunnen leveren⁵². Hiervoor kan hij best de nodige technische en organisatorische mechanismen voorzien.

Aangezien hierover oorspronkelijk grote onzekerheid bestond, staat de bevoegde ministeriële administratie toe dat toestemming voor het versturen van reclame via elektronische post op zich via elektronische post wordt bekomen, tenminste wanneer aan een aantal voorwaarden is voldaan⁵³.

Ten aanzien van bestaande klanten, natuurlijke of rechtspersonen⁵⁴ is de verzender vrijgesteld om de voorafgaande toestemming te vragen, indien bepaalde voorwaarden vervuld zijn.

Ten aanzien van rechtspersonen geldt een uitzondering. De verzender is vrijgesteld om de voorafgaande toestemming voor reclame per elektronische post te vragen als de elektronische contactgegevens die met dat doel gebruikt worden, onpersoonlijk zijn⁵⁵.

Een toestemming die geldig werd bekomen, kan door de betrokkene op ieder moment weer worden ingetrokken.

IX. Aansprakelijkheidsbeperking via elektronische post

Tegenwoordig bevatten bijna alle e-mail berichten onderaan een zogenaamde disclaimer met betrekking tot de inhoud van het bericht in hoofde van de onderneming die het verstuurt. Meestal worden gebruiksbeperkingen ten aanzien van de onrechtmatige ontvanger en aansprakelijkheidsbeperkingen ten aanzien

⁵⁰ Artikel 14, §1 Wet elektronische handel.

⁵¹ Bijvoorbeeld door het aanvinken van een vakje of het verwijzen naar een bepaling van de algemene voorwaarden die via een hyperlink ter beschikking worden gesteld.

⁵² Artikel 14, §4 Wet elektronische handel.

⁵³ Uitgebreide informatie kan worden gevonden in de brochure 'De spamming in 24 vragen en antwoorden van de FOD Economie', uitgegeven in januari 2005, <http://mineco.fgov.be>.

⁵⁴ Met ander woorden ook in B2B verhoudingen.

⁵⁵ Bijvoorbeeld info@, klantendienst@, ... maar niet voornaam.naam@. Zie ook artikel 1 Koninklijk Besluit van 4 april 2003 tot reglementering van het verzenden van reclame per elektronische post (*KB elektronische reclame*) en de artikelsgewijze bespreking van dit artikel in het voorafgaande verslag aan de Koning. Tussen de marketingsector en de minister van economie wordt onderhandeld om de wettelijke uitzondering voor rechtspersonen uit te breiden tot alle reclame via elektronische post binnen een professionele context, met inbegrip van contactadressen van fysieke personen. In de plaats daarvan zouden deze een recht op verzet of opt-out krijgen.

van de rechtmatige ontvanger opgenomen. In grote ondernemingen worden zulke disclaimers automatisch op het niveau van de mailserver van de onderneming toegevoegd. Geen enkele wettelijke bepaling regelt het gebruik van dergelijke disclaimers. Partijen zijn daarom vrij te beslissen of zij een disclaimer wensen toe te voegen en welke inhoud zij eraan geven.

Meestal wordt in de disclaimer het vertrouwelijk en eventueel auteursrechtelijk karakter van de gecommuniceerde boodschap onderstreept. Indien men het bericht per vergissing ontvangt, wordt gevraagd het onmiddellijk te wissen, de verzender op de hoogte te brengen en de inhoud niet te verspreiden of te gebruiken zonder toestemming van de verzender.

Verder acht de verzender er gewoonlijk op zijn aansprakelijkheid uit te sluiten voor fouten of vertragingen in de transmissie en voor virussen die het bericht zou kunnen bevatten. Aan de ontvanger wordt ook soms gevraagd de authenticiteit en integriteit van de inhoud van het bericht te controleren.

De juridische waarde van een e-mail disclaimer is wellicht beperkter dan de veeleer storende bladvulling die erdoor veroorzaakt wordt⁵⁶. Nochtans kan het vanuit juridisch oogpunt toch ook nuttig zijn een extern beleid met betrekking tot alle elektronische post van de onderneming op te stellen en bestemmingen van elektronische post hierop attent te maken. Dit kan elegant geschieden via een hyperlink onderaan een e-mail bericht. Bovendien biedt deze het voordeel dat hij ook onderaan een SMS of IM bericht kan geplaatst worden. Indien er ooit betwistingen rijzen, kan de tekst ervan altijd in een procedure worden gebruikt. De onderneming kan dan bijvoorbeeld aanvoeren dat zij de geadresseerden op de hoogte had gebracht van het feit dat de elektronische post door andere personen binnen het bedrijf gelezen en bewaard kan worden of dat het bericht virussen kan bevatten. Op die manier zal het moeilijker zijn om haar nalatigheid of onvoorzichtigheid te verwijten wanneer iemand beweert schade te lijden als gevolg van het elektronisch bericht⁵⁷.

X. Wettelijk verplichte vermeldingen op elektronische post

Documenten die dagelijks in de handel van de onderneming gebruikt worden zijn vaak onderworpen aan wettelijke bepalingen die het aanbrengen van specifieke vermeldingen op deze documenten opleggen.

De Belgische wetgever heeft voorzien dat 'alle akten, facturen, aankondigingen, bekendmakingen, brieven, orders en andere stukken uitgaande van handels- en ambachtsondernemingen dienen steeds het ondernemingsnummer te vermelden. Deze documenten moeten eveneens de domiciliëring en het num-

⁵⁶ Wanneer meerdere e-mails worden uitgewisseld wordt de disclaimer telkens opnieuw, samen met de eventuele disclaimer van de correspondent, aan het e-mail bericht toegevoegd.

⁵⁷ Artikel 1382 en 1383 Burgerlijk Wetboek.

mer vermelden van ten minste één rekening waarvan de onderneming houdster is bij een in België gevestigde kredietinstelling (...).⁵⁸

Verder heeft de Belgische wetgever voorzien dat ‘alle akten, facturen, aankondigingen, bekendmakingen, brieven, orders websites en andere stukken, al dan niet in elektronische vorm, uitgaande van handelsvennootschappen met rechts-persoonlijkheid⁵⁹ moeten de volgende gegevens vermelden: de naam van de vennootschap, de rechtsvorm⁶⁰, de nauwkeurige aanduiding van de zetel van de vennootschap, het ondernemingsnummer, het woord ‘rechtspersonenregister’ of de afkorting ‘RPR’, gevolgd door de vermelding van de zetel van de rechtbank van het rechtsgebied waarbinnen de vennootschap haar zetel heeft en, in voorkomend geval, het feit dat de vennootschap in vereffening is.⁶¹

Deze bepalingen zijn ook van toepassing op elektronische post. Bijgevolg moeten in het elektronisch bericht de wettelijk vereiste vermeldingen worden opgenomen.

XI. Werkgevercontrole op elektronische post

Hoewel een zekere vorm van private communicatie ook op de werkplek gegarandeerd moet worden, kan een overmatig gebruik van elektronische post voor privé-doeleinden ten koste gaan van de werkprestaties en het communicatienetwerk van de onderneming overbelasten. Bovendien houdt elektronische post risico's in voor de veiligheid en integriteit van de onderneming. Via elektronische post kan immers vertrouwelijke informatie uitlekken, illegale informatie worden verstuurd of virussen worden binnengehaald.

Hoewel het controleren van het gebruik van elektronische post op de werkplek technisch gezien mogelijk is, kan dergelijke controle in conflict met de rechten van de betrokken werknemers komen, in het bijzonder de bescherming van de persoonlijke levenssfeer en het telecommunicatiegeheim.

Op grond van de bepalingen van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens⁶² en de Belgische Grondwet hebben werknemers rechten op privacy en privé-communicatie, ook tijdens de werkuren. De werkcomputer en de daarin bewaarde informatie, zoals elektronische berichten in een inbox, maken deel uit van de persoonlijke levenssfeer van de gebruikers. Programmatuur die toelaat toegang tot dergelijke informatie te krijgen, deze op te slaan of de activi-

58 Artikel 13 van de wet van 16 januari 2003 tot oprichting van een Kruispuntbank van Ondernemingen, tot modernisering van het handelsregister, tot oprichting van erkende ondernemingsloketten en houdende diverse bepalingen.

59 BVBA, CVBA, CVOA, NV, Comm. V.A., E.S.V. en Europese vennootschappen.

60 Voluit of afgekort, alsook, naargelang het geval, de woorden ‘burgerlijke vennootschap met handelsvorm’ leesbaar geschreven onmiddellijk voor of na de naam van de vennootschap; in het geval van een coöperatieve vennootschap, of zij met beperkte of onbeperkte aansprakelijkheid is; in het geval omschreven in boek X moeten deze vermelding of afkortingen worden gevolgd door de woorden ‘met een sociaal oogmerk’.

61 Artikel 78 Wetboek van Vennootschappen.

62 Verdrag voor de bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, Rome 4 juni 1950.

teiten van de gebruiker te traceren mag enkel voor legitieme doeleinden met medeweten van de betrokken gebruikers worden gebruikt⁶³.

Ook zijn alle gegevens die toelaten een natuurlijke persoon te identificeren, waaronder het e-mail adres of andere gebruikersgegevens, persoonsgegevens in de zin van de WVP⁶⁴. Zij mogen slechts worden verwerkt mits voldaan is aan de voorwaarden voor rechtmatigheid en toelaatbaarheid van de WVP.

Bovendien verbiedt het telecommunicatiegeheim de inhoud van privécommunicatie af te luisteren⁶⁵ en het bestaan ervan te registreren⁶⁶.

Op grond van het arbeidsrecht komt het aan de werkgever zijn werkgeversgezag over de werknemers uit te oefenen. Hieraan kan hij, ondanks zijn verplichting de persoonlijke levenssfeer van de werknemers te respecteren, een aantal controlerechten ontnemen. Tevens draagt hij als werkgever aansprakelijkheid voor de schade die door zijn werknemers wordt veroorzaakt⁶⁷.

Ten slotte heeft de Wet elektronische communicatie een bepaling ingevoerd die toelaat mits adequate informatie aan de betrokkenen elektronische communicatie te registreren met het oog op het bewijs van zakelijke berichten: 'onverminderd de toepassing van de wet van 8 december 1992 tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer ten opzichte van de verwerking van persoonsgegevens is de registratie van elektronische communicatie en de daarmee verband houdende verkeersgegevens uitgevoerd in het legale zakelijke verkeer ten bewijze van een commerciële transactie of van een andere zakelijke communicatie toegestaan, op voorwaarde dat de bij de communicatie betrokken partijen vóór de registratie op de hoogte gebracht worden van de registratie, de precieze doeleinden ervan en de duur van de opslag van de registratie. De in dit artikel bedoelde gegevens worden gewist uiterlijk op het einde van de periode waarbinnen de transactie kan worden aangevochten⁶⁸.'

Deze bepaling wil duidelijk tegemoet komen aan de strenge wettelijke vereisten inzake bescherming van de persoonlijke levenssfeer die dergelijke registratie vroeger bemoeilijkten. Nochtans zal zij in de praktijk niet onproblematisch zijn door de voorwaarden die ze oplegt. Zo moeten de betrokken partijen worden ingelicht over doel en duur van de registratie en moeten de gegevens worden verwijderd na afloop van de verjaringstermijn voor betwistingen. Gearchiveerde e-mail bijvoorbeeld zou dan regelmatig moeten worden gecontroleerd in het licht van deze bepaling. De praktijk zal uitwijzen hoe soepel met deze vereisten kan omgesprongen worden.

Sinds enkele jaren bestaat in België een specifieke regeling op het niveau van de Nationale Arbeidsraad⁶⁹. Hierin worden de privacyrechten van de werknemer en de controlerechten van de werkgever zo evenwichtig mogelijk geregeld, onder toepassing van de beginselen van finaliteit, proportionaliteit en

63 Overweging 24 Richtlijn elektronische privacy.

64 Wet van 8 december 1992 tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer ten opzichte van de verwerking van persoonsgegevens (WVP).

65 Artikel 314*bis* Strafwetboek.

66 Artikel 124 Wet elektronische communicatie.

67 Artikel 1384 Burgerlijk Wetboek.

68 Artikel 128, lid 1 Wet elektronische communicatie.

69 Collectieve arbeidsovereenkomst nr. 81 van 26 april 2002 werd de tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer van de werknemers ten opzichte van de controle op de elektronische online communicatiegegevens (CAO 81); www.cao-81.be.

transparantie. Zowel werkgevers als werknemers zouden op deze wijze over voldoende rechtszekerheid moeten beschikken.

De rechtmatigheid van de controle is beperkt tot enkele limitatief geformuleerde doelstellingen.

Het proportionaliteitsbeginsel houdt in dat enkel informatie die noodzakelijk is voor de controle verzameld mag worden. Met andere woorden, wanneer de controle een inmenging in de persoonlijke levenssfeer tot gevolg heeft, dient deze tot een minimum te worden beperkt.

Op grond van het transparantiebeginsel voorziet de regeling van CAO 81 in een reeks informatie- en consultatieprocedures.

In de praktijk dient CAO nr. 81 op een pragmatische wijze te worden geïmplementeerd. Het best kan dit gebeuren in een intern beleidsdocument waarin de rechten omtrent het gebruik van elektronische communicatiemiddelen worden geregeld⁷⁰. Tegelijkertijd kunnen ook richtlijnen voor het archiveren van elektronische post worden vastgelegd.

XII. Archiveren van elektronische post

Er bestaat geen algemeen juridisch kader voor het archiveren van elektronische post, net zoals dit ook niet bestaat voor het archiveren van papieren documenten. De wettelijke regels zullen onder meer afhangen van de sector waarbinnen de onderneming actief is en de aard van de documenten.

Een eerste reden om elektronische post te archiveren kan erin bestaan dat contractpartijen afspraken hieromtrent hebben gemaakt.

Men ziet ook dat vele ondernemingen zelf interne initiatieven nemen om tot archivering van elektronische post over te gaan, zodat informatie op een later tijdstip kan worden teruggevonden, eventueel ter aanwending als bewijsstuk tegen derden of eigen werknemers in een procedure. Er worden dan vaak richtlijnen opgesteld voor medewerkers met het oog op het efficiënte gebruik van de gekozen archiveringsoplossing.

Ten slotte zijn er natuurlijk de wettelijke, al dan niet sectorgebonden, verplichtingen die meestal voortvloeien uit fiscale, financiële of sociale wetgeving en steeds meer toenemen. Zo is een elektronische factuur uiteraard aan dezelfde bewaringstermijn onderworpen als een papieren factuur⁷¹. Verder leggen sommige wetgevingen, zoals de Wet elektronische handel, specifieke vereisten op om de via elektronische weg totstandgekomen contracten te bewijzen.

In afwezigheid van een wettelijke of contractuele bewaringsplicht, zal een keuze moeten gemaakt worden welke elektronische post dient te worden gearchiveerd. De keuze kan zowel de uitgaande⁷² als binnenkomende post betref-

⁷⁰ In de schoot van Beltug (www.beltug.be) werden in juni 2005 aanbevelingen opgesteld bij een Corporate Policy over het gebruik van de communicatiemiddelen van de werkgever.

⁷¹ Bovendien zal men er acht voor moeten hebben de factuur te bewaren in een formaat dat de wettelijke bewaringstermijn overleeft. Dit zal eerder het geval zijn met een open formaat als PDF dan met een gesloten formaat als DOC.

⁷² In een papieren omgeving is het moeilijker en alleszins tijdrovender om van alle uitgaande post een kopie te maken. Bij de meeste elektronische post beschikt men ook na verzending nog steeds over een origineel.

fen en afhangen van de aard van de elektronische post⁷³. Doorslaggevend element zal evenwel de inhoud van de post zijn. Uit capaciteitsoverwegingen dient archivering te worden beperkt tot relevante inhoud. De keuze tussen relevante en niet-relevante inhoud zal in de praktijk echter niet altijd even eenvoudig zijn⁷⁴.

Om latere opzoekingen te vergemakkelijken, is het aan te bevelen een elektronisch dossier van in den beginne gestructureerd op te bouwen, met vermelding van de context en metadata, dit zijn gegevens over het document zelf. Op die manier kan de waarde en draagwijdte van een elektronisch document of bericht beoordeeld worden⁷⁵. Vaak zal bepaalde informatie zich immers op een andere plaats bevinden, zoals in een ander elektronisch bericht, of op andere dragers, zoals in een handgeschreven brief, telefoonnota's, fax, verslag van vergaderingen, bedrijfsdocumenten, afspraken uit de kalender etc⁷⁶. Op basis van artikel 1156 Burgerlijk Wetboek kunnen overeenkomsten worden uitgelegd aan de hand van buiten de overeenkomst liggende extrinsieke elementen⁷⁷. Wanneer de contractuele bepalingen onduidelijk zijn zal zelfs tot interpretatie moeten worden overgegaan⁷⁸.

Elektronische post kan intern in de onderneming worden bewaard of extern door een beroep te doen op een dienstverlener gespecialiseerd in het archiveren van elektronische documenten.

De keuze zal onder meer afhangen van de hoeveelheid elektronische post die moet worden gearchiveerd, het vertrouwelijk karakter van de berichten, de vereiste waarborgen van authenticiteit en integriteit, de betrouwbaarheid van een uitbesteder en het land waar de documenten worden gearchiveerd. Met derde partijen zullen solide contractuele afspraken moeten worden gemaakt.

Gelet op het voorgaande dient binnen de onderneming, naast de technische implementatie van een archiveringssysteem, best ook een beleid voor het archiveren van elektronische post te worden opgesteld, waarin het wettelijk kader wordt geschetst en criteria aangereikt voor het archiveren van elektronische post.

73 Meestal zal men hierbij spontaan aan traditionele e-mail denken maar ook SMS, IM, en ingesproken berichten op een GSM of klassiek antwoordapparaat komen ervoor in aanmerking, wanneer zij via een speciaal programma naar de computeromgeving kunnen worden getransfereerd.

74 In de praktijk blijkt trouwens dat hieromtrent vaak geen richtlijnen worden gegeven. Zie hierover meer: BOUDREZ, F. en VAN DEN EYNDE, S., Archiveren van e-mail, http://www.antwerpen.be/david/website/nl/text_rapporten.htm, p. 11.

75 De context kan bijvoorbeeld zeer belangrijk zijn in het kader van een procedure van productaansprakelijkheid. Negatieve informatie in één bericht kan volkomen ontkracht worden door informatie uit een ander bericht of document.

76 Eventueel kan ervoor gekozen worden papieren documenten te digitaliseren om het elektronisch dossier zo volledig mogelijk te maken. Documenten waarvan de authenticiteit en de integriteit moet worden gewaarborgd, dienen dan wel parallel in papieren vorm te worden bewaard.

77 Cass. 20 mei 1960, *Pas.* 1960, I, 1088.

78 Cass. 28 januari 1977, *Pas.* 1977, I, 584.